

А. О. Прудніков,
Національний технічний університет України «КПІ»
Л. А. Пруднікова,
Севастопольський національний технічний університет

КРЕДИТНІ СПІЛКИ ТА ЇХ РОЛЬ У СУСПІЛЬСТВІ

Розглянуто актуальні питання і особливості функціонування кредитних союзів в Україні. Вивчено підходи до управління ризиками, використovanі як вітчизняними, так і зарубіжними підприємствами в сучасних умовах.

Following topics are question and particularity operation credit union in Ukraine. Study approach to management risk, in use as it were domestic, so it foreign enterprise in modern conditions.

Ключові слова: кредитна спілка, кооперативні принципи, капітал спілки, грошові надходження, управління активами.

Вступ. Вітчизняні дослідники кооперативних форм господарювання, зокрема М. Аліман, З. Бабенко, З. Гелів, Ст. Гончаренко, А. Гончарук, Ст. Зіновчук, П. Маковський, Ст. Морочко, П. Козінець, А. Оленчик, А. Пантелеймоненко, Ст. Семчик, звертали основну увагу на освітлення організаційно-економічних питань, пов'язаних з функціонуванням споживчої, сільськогосподарської кооперації, діяльністю сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів, розвитком кооперативного права. В. Гончаренко один із перших вніс значний внесок у розробку питань щодо організації кредитних союзів за кооперативними принципами.

У ході дослідження розроблено рекомендації для досягнення кредитними союзами поставлених цілей щодо розширення поля членства, мережі, нарощування капіталу.

Постановка завдання. Актуальність теми дослідження полягає в тому, що в умовах трансформації економіки України особливого значення набувають комплексні дослідження, які дають можливість на основі всестороннього аналізу стану системи розробити науково обгрунтовані мікроекономічні підходи. Необхідно приділити увагу дослідженню діяльності кредитних союзів як фінансових установ, головною метою яких є фінансовий і соціальний захист своїх членів шляхом залучення їх особистих заощаджень для взаємного кредитування.

Цілі роботи. Таким чином, очевидно стає необхідність обгрунтування теоретико-методологічних основ функціонування кредитних союзів України, розробка рекомендацій і механізмів поліпшення процесу кредитування ними суб'єктів господарювання.

Результати дослідження. Згідно з інформацією, розміщеною на офіційному сайті Національної асоціації кредитних союзів України (www.ukrcu.kiev.ua), нині в кредитних союзах налічується більше 110 тисяч членів, в активах – 40,5 млн грн. Кількість кредитних союзів весь час зростає, збільшується кількість членів в існуючих організаціях.

За цей час накопичено значний досвід практичної діяльності, але загальні закономірності розвитку, особливості діяльності кредитних союзів недостатньо вивчені. Необхідною умовою розвитку кредитних союзів є впровадження прогресивних методів і моделей. Для успішного подальшого функціонування кредитних союзів необхідно здійснити дослідження їх діяльності за допомогою економіко-математичних методів, що є умовою якісного розвитку як окремих установ, так і їх системи вцілому.

Вузька спеціалізація, різноманітність інструментів, умов і методів мобілізації і розміщення грошових коштів роблять сферу функціонування кредитних союзів сприятливою для новацій, розробка, випробування і впровадження економіко-математичних моделей, хоча навіть для систем такого масштабу це складне науково-дослідне завдання. Вона пов'язана з проблемами отримання достовірної інформації, підходів до її обробки і побудови закономірностей на основі отриманої статистичної інформації.

Розгляд соціально-економічної природи кооперативних організацій доцільно розпочати з аналізу наявних в науковій літературі визначень кооперативу. При цьому необхідно зважити на те, що протягом всієї історії розвитку кредитно-кооперативного руху дослідники не прийшли до єдиного визначення такого багатогранного поняття, як «кооператив». У міру розповсюдження механізму організації кредитних кооперативів, модифікації цільової та функціональної спрямованості понятійний ряд розширювався. Одні дослідники акцентували увагу на соціально-економічному аспекті, інші – на організаційному. Зважаючи на це, не існує чіткого визначення кредитного кооперативу, яке б повною мірою відображало природу кооперативної форми господарювання. Однак, проаналізувавши достатню кількість дефініцій різних дослідників, можна скласти уявлення про особливості цієї форми діяльності.

Одним із перших, хто дав визначення поняттю «кооператив», був В. Кінг, який вбачав у цій формі господарювання «можливість людей досягати економічних благ шляхом колективного подолання фінансових труднощів» [1]. Ф. Штаудінгер конкретизував попереднє визначення, окресливши кооператив як «об'єднання людей з вільним доступом членів, що ґрунтується на рівних правах та рівній відповідальності осіб, створене для ведення за спільний кошт фінансового підприємства, яке має на меті забезпечувати членам ряд вигод не пропорційно частці внесеного капіталу, а відповідно до того, якою мірою член товариства скористався послугами цього товариства» [2].

Нині існує понад 50 дефініцій, що визначають явище кредитно-кооперативних установ: кредитний кооператив, кредитна спілка, каса взаємодопомоги, кредитівка тощо. Власне, всі визначення, які будуть подані нижче, відображають головні риси та характеристики цих фінансових організацій, мають власну, оригінальну трактовку і відзначаються багатоваріантністю підходів у спробі дати чітке й найбільш повне пояснення цьому феномену.

Так, Ш. Жид притримується думки, що «кооперативна діяльність має характерну властивість: піклування про задоволення потреб членів кооперативу, а не про отримання прибутку» [4]. В цьому визначенні підкреслюється некапіталістична природа кредитно-кооперативних організацій.

Окремі дослідники, в процесі вивчення явища кредитно-кооперативного руху, використовують власні формулювання цього поняття. В. Пекарський відзначає, що «кооператив – це співтовариство, яке має на меті взаємодопомогу; засноване на принципі добровільності, рівності й вільній участі у його функціонуванні; розподіл чистого прибутку відбувається пропорційно поміж членами в залежності від частки користування кредитами» [5]. Його думку поділяє А. Анциферов, який вбачає у кредитному кооперативі «вільне об'єднання осіб з нефіксованою кількістю членів для досягнення спільних господарських цілей, яке ґрунтується на принципах повної рівноправності учасників і самоуправлінні, в якому кожен із членів бере безпосередню особисту участь і несе матеріальну відповідальність, а отриманий в результаті фінансової діяльності чистий прибуток не розподіляється залежно від частки вкладених коштів, а йде як винагорода за їх використання» [6].

Е. Якоб, проаналізувавши ряд визначень, пропонує власне, згідно з яким «кооперативне товариство являє собою: об'єднання необмеженої кількості осіб, що вільно набувають членства і виходять з нього за власним бажанням, керуючись особистими інтересами; основане на демократичному принципі повноправності і рівноправності всіх членів та їхньому самоуправлінні; яке не поглинає індивідуальності своїх членів; яке виконує фінансово-кредитні операції за спільний рахунок членів; в якому чистий дохід розподіляється пропорційно ступеню участі кожного члена в загальній справі» [7].

І. Зассен наголошує на специфічних особливостях кредитно-кооперативних організацій: «кредитний кооператив – це особлива форма колективного товариства, створеного добровільним об'єднанням необмеженого числа осіб, які мають рівні права та обов'язки; потреба в капіталі визначається витратами на ведення кредитно-кооперативної установи, що забезпечується за рахунок ринкового позичкового процента, а весь чистий дохід від кооперативної діяльності розподіляється між його членами пропорційно їхній участі у спільній справі».

М. Туган-Барановський розкриває економічну природу кооперативних форм самопомоги через наступне визначення: «кредитний кооператив – це фінансова установа декількох добровільно об'єднаних осіб, яка має на меті не одержання найбільшого прибутку на вкладений капітал, а збільшення завдяки спільному веденню фінансової діяльності трудового доходу своїх членів або зменшення їхніх витрат на споживчі потреби» [8].

Таким чином, розглянувши вищенаведені визначення, можна констатувати велике розмаїття у підходах щодо оцінки відмінних особливостей кредитно-кооперативних організацій. Одні дослідники вирізняють як найважливіші ознаки кооперативів добровільність членства, відкритість кооперативних організацій, демократичність управління; інші – вважають доцільним відзначити особливість розподілу результатів фінансово-кредитної діяльності і другорядну роль капіталу; деякі з них ставлять на перше місце соціальні цілі, які прагнуть вирішити кредитні кооперативи, розглядаючи їх як організації само- та взаємодопомоги. Лише в небагатьох визначеннях кредитно-кооперативні організації розглядаються всебічно.

Отже, кредитний кооператив являє собою добровільне об'єднання людей, що базується на демократичних принципах, рівноправності, самоврядуванні та рівній відповідальності, відзначається необмеженою кількістю членів, що особисто беруть участь в управлінні його діяльністю, маючи на меті самопомогу, самозабезпечення та економічний самозахист, а також отримання низки вигод та ряду переваг від кооперування.

Проаналізувавши весь спектр визначень та сформулювавши власне розуміння економічного змісту поняття кредитного кооперативу, можна виявити певні, притаманні тільки цим фінансовим установам ознаки. Перш за все слід підкреслити, що будь-яку ознаку кооперативу можна віднести до однієї з трьох груп – соціальної, організаційної чи економічної. Звичайно, такий розподіл є до певної міри умовним, однак він є логічним та уявляється доцільним (табл. 1). Адже кредитний кооператив можна розглядати з: управлінської точки зору, аналізуючи особливості його внутрішньої структури та організації; економічної – вивчаючи питання його функціонування як фінансової установи; соціальної – досліджуючи його місце в системі суспільних відносин.

Таблиця 1. Характерні ознаки кредитно-кооперативних організацій

Економічні ознаки	Організаційні ознаки	Соціальні ознаки
Члени кредитного кооперативу мають спільні економічні інтереси (потреби) і є одночасно власниками та єдиними клієнтами кооперативу	Членство в кредитному кооперативі є добровільним та особистим (не передається іншим особам і не успадковується)	Створення системи самопомоги населення, що побудована на принципах взаємодопомоги
Кредитний кооператив прагне надавати послуги своїм членам на рівні їх собівартості. Перевищення – спрямовується до резерву чи/та повертається членам	Членство в кредитному кооперативі є відкритим (потенційна доступність членства в межах можливостей кооперативу)	Встановлення професійного, територіального чи іншого «поля членства», що визначає зону діяльності і соціальний склад кооперативу
Кредитний кооператив надає послуги з метою скорочення витрат та/або підвищення доходів своїх членів	Демократичне управління і контроль в кооперативі за принципом «один член – один голос»	Турбота про потреби громади, до якої відносяться члени кредитного кооперативу в межах його «поля членства»
Члени кредитного кооперативу фінансують його діяльність пропорційно послугам чи солідарно	Рівні права членів в управлінні та користуванні послугами	Ведення просвітньої роботи стосовно демократичних принципів кредитної кооперації

Капітал кредитного кооперативу складаються з персоніфікованої (пайової) та колективної (неподільної) частин	Діяльність членів виборчих органів управління та контролю на громадських засадах	Дотримання принципу політичного нейтралітету
Винагорода вкладеного капіталу (нарахування на паї) обмежується визначеною законом величиною	Відповідальність членів за розвиток свого кредитного кооперативу (усвідомлення і прийняття членами можливих ризиків)	Співпраця з іншими кредитними кооперативами з метою зміцнення та розвитку системи взаємодопомоги

Щодо кооперативних принципів, на основі яких функціонують і здійснюють свою діяльність кредитні спілки, в науковій літературі також не існує єдиної, однозначної думки, проте загально визначеними вважаються, перш за все – демократичні принципи, які включають:

- відкрите та добровільне членство (членство в кредитній спілці є відкрите для всіх, хто відповідає вимогам певної спільності, хоче користуватись послугами і готовий прийняти відповідальність, пов'язану із членством);
- демократичний контроль (члени кредитної спілки мають рівні права в голосуванні та прийнятті рішень стосовно діяльності спілки, незалежно від суми їх заощаджень чи вкладів до спілки: «один член – один голос»);
- відсутність дискримінації (члени кредитних спілок не дискримінуються за расовою, національною, релігійною, політичною чи іншою ознаками, дотримуються гендерної рівності).

Другою складовою виступають економічні принципи, а саме:

- послуги членам (послуги кредитної спілки спрямовані на покращення економічного та соціального стану всіх членів);
- розподіл між членами (для стимулювання вкладання членами заощаджень до кредитної спілки, що забезпечує можливість надання позичок та інших послуг, на заощадження та вклади членів мають нараховуватись відсотки залежно від фінансових можливостей кредитної спілки. Надлишок доходів над витратами кредитної спілки (до яких включаються і відсотки на вклади), який виникає в процесі її діяльності, після формування резервів і виплати обмежених дивідендів на паї (якщо такі існують), належить всім членам та має бути використаним для матеріального добробуту всіх членів, а не окремої групи. Надлишок може бути виданий членам пропорційно їхнім операціям з кредитною спілкою у формі прибутку чи звороту процентів, або використаний для покращення роботи чи розширення послуг для членів);

- творення фінансової стабільності (головним обов'язком кредитної спілки є укріплення фінансового стану, включаючи формування відповідних резервів та внутрішній контроль, що забезпечить подальше існування спілки та надання послуг членам).

Третьою складовою є соціальні принципи:

- освіта та виховання (кредитні спілки активно заохочують своїх членів до вивчення економічних, соціальних, демократичних принципів кредитної кооперації, а також принципу самодопомоги, самозабезпечення та економічного самозахисту через взаємодопомогу. Сприяння бережливості та розумному користуванню кредитом, ознайомлення з правами та обов'язками членів є вкрай важливим для кредитних спілок, які мають подвійну соціальну та економічну природу та прагнуть до найвищого рівня задоволення фінансових потреб членів);

- кооперація між кредитними спілками (виходячи з практики ведення фінансової діяльності, кредитні спілки з урахуванням своїх можливостей, співпрацюють з іншими кредитними спілками, кооперативами та їх асоціаціями на місцевому, національному та міжнародному рівнях з метою кращого служіння інтересам своїх членів);

- соціальна відповідальність (ідеалом кредитної спілки є розповсюдження послуг на всіх, хто їх потребує та може «спожити». Кожна людина є або членом, або потенційним членом кредитної спілки і тому потрапляє в сферу інтересів та турбот цієї фінансово-кредитної установи) [9].

З метою кращого розуміння вищенаведених кооперативних принципів розглянемо основні особливості неприбуткової діяльності кредитних спілок.

Неприбуткова діяльність – це не збиткова діяльність. Дане положення є відповіддю на типове питання: «Як може існувати організація, не отримуючи прибутку для покриття своїх витрат?», що майже завжди виникає в процесі обговорення проблеми неприбуткової діяльності кооперативних форм господарювання. Це питання є результатом традиційної плутанини понять «дохід» та «прибуток». Дохід – це кошти, які отримує організація від своєї діяльності, а прибуток – це перевищення суми доходів організації над її витратами. Таким чином, джерелом покриття витрат будь-якої організації є не прибуток, а дохід. Організація, що отримує дохід, може не мати прибутку. Але це не означає, що вона буде мати збитки. Неприбутковість – це не збитковість. Якщо доходу буде отримано рівно стільки, що його вистачить лише на покриття витрат – організація не буде мати ні прибутків, ні збитків. При цьому її діяльність в цей період буде неприбутковою, незбитковою і самодостатньою (самоокупною).

Неприбуткова діяльність – це не безприбуткова діяльність. Якби будь-яка господарська організація поставила собі за мету спрацювати неприбутково і отримати протягом певного періоду доходу рівно стільки, щоб його вистачило лише на покриття понесених витрат, у звичайних умовах їй цього зробити б не вдалося, бо в ринкових умовах неможливо наперед точно визначити суму доходу, що буде отриманий. У зв'язку з цим навіть при великому бажанні здійснити господарську діяльність неприбутковою (не отримати ні прибутку, ні збитків) у певні періоди часу буде виникати невідповідність фактично отриманих доходів і понесених витрат, що призведе до виникнення прибутку (чи збитків). Але цей прибуток у такому випадку буде не метою діяльності, а наслідком неможливості точного розрахунку таких цін за послуги та надання таких обсягів цих послуг, які б забезпечили точну відповідність отриманого доходу понесеним витратам. Таким чином, неприбуткова діяльність не є безприбутковою, а виникнення прибутку в процесі неприбуткової діяльності не переводить її у статус прибуткової, бо отриманий прибуток не є метою діяльності. Крім цього, цей прибуток може бути використаний для компенсації збитків, що можуть виникнути в інші періоди часу і забезпечити, таким чином, досягнення кінцевої мети неприбуткової діяльності (ні прибутків, ні збитків).

Неприбуткова діяльність – це не підприємницька діяльність. Будь-яка підприємницька діяльність здійснюється з метою отримання максимального прибутку і його розподілу між власниками пропорційно вкладеному в організацію даної господарської діяльності капіталу. Іншими словами, метою підприємницької діяльності є отримання винагороди на вкладений в організацію бізнесу капітал. При цьому необхідно підкреслити важливу і принципову методологічну ознаку – прибуток отримується із клієнтів, а розподіляється між власниками. Оскільки прибуток є похідною від доходу, а дохід отримується не від власників, а із зовнішнього середовища, обґрунтованим і логічним є оподаткування результатів підприємницької діяльності як форми привласнення коштів одних суб'єктів іншими. Принципово інший методологічний підхід має місце у здійсненні неприбуткової господарської діяльності, метою якої не є винагорода вкладеного в організацію цієї діяльності капіталу, тому вона може здійснюватися й без отримання прибутку. При цьому неприбуткова господарська діяльність має свій сенс, бо проводиться із принципово іншою метою, пов'язаною із отриманням не прибутку, а іншого результату. Таким чином, важливим з методологічної точки зору є висновок, що господарська діяльність може мати різну мету. В одних випадках це отримання прибутку на вкладений капітал (підприємницька діяльність), в інших – отримання ефекту, не пов'язаного із винагородою вкладеного капіталу (неприбуткова діяльність).

Отже, принципово відмінністю кредитних спілок від інших фінансових установ є те, що вони мають неприбуткову кооперативну природу, яка проявляється, як правило, при організації кредитівки: якщо фінансова установа створюється однією групою (власниками) для отримання прибутку від надання фінансових послуг іншій групі (потенційним клієнтам), в кредитній спілці є лише одна група - члени спілки (що є одночасно і власниками, і користувачами послуг), а сама спілка створюється для самозабезпечення всіх членів на рівних умовах фінансовими послугами на основі кооперації. Унікальність кредитних спілок як фінансово-кредитних кооперативів полягає ще й в тому, що їх власниками є ті, хто користується їх послугами. Тому метою діяльності кредитних спілок є не отримання прибутку, а забезпечення своїх членів максимальним набором фінансових послуг на найвигідніших для них умовах. У той час, як інші фінансові установи прагнуть отримати максимальний прибуток для обмеженої групи власників за рахунок залучення коштів під якомога нижчі ринкові відсотки і надання їх у кредит під найвищі відсотки, кооперативні кредитні установи мають протилежну мету – надати кредит під якомога нижчий відсоток і максимально збільшити нарахування на вклади, забезпечивши дотримання всіх обов'язкових фінансових нормативів (капіталу, резервів тощо). Тому метою кредитної спілки є не отримання максимального прибутку, а максимальне задоволення потреб своїх членів не неприбуткових (беззбиткових) засадах.

Така на перший погляд парадоксальна тенденція викликана тим, що кредитний кооператив не є посередником між вкладниками і позичальниками, а об'єднує їх. А на підставі того, що члени кооперативу є одночасно його власниками та клієнтами, кредитний кооператив прагне гармонійно поєднати їх інтереси в максимізації доходів на вклади та мінімізації витрат на фінансові послуги. Таким чином, кошти, отримані від членів як від клієнтів, розподіляються ними ж між собою як між власниками за спільним рішенням, під час прийняття якого кожен член має один голос незалежно від суми вкладу.

Ще однією особливістю кредитних спілок як кооперативів є те, що вони створюються на базі певного існуючого територіального чи професійного об'єднання, громадської чи релігійної організації, територіальної одиниці, трудового колективу та іншого формального чи неформального об'єднання, в якому люди, як правило, знають одне одного. Інші фінансові установи створюються на базі штучно сформованої обмеженої групи власників і поширюють свою діяльність на будь-яку територію. Крім цього, на відміну від інших фінансових установ, при заснуванні кредитного кооперативу не визначається фіксована чи потенційна кількість людей, які будуть її власниками. Метою кооперативу є постійне збільшення кількості його членів-власників, в той час, як у фінансових установах підприємницького напрямку кількість власників тенденційно зростає.

У кооперативі всі принципові рішення щодо його діяльності приймаються загальними зборами, на яких кожен член кооперативу має один голос незалежно від суми вкладів та терміну вступу до кооперативу. Особи, які створили кооператив, не мають жодних привілеїв чи виключних прав по відношенню до членів, які вступили до нього пізніше. В інших фінансових установах розподіл голосів здійснюється відповідно до частки в майні (кількості акцій чи паїв). Що стосується інших аспектів управління (фаховий рівень та посадові обов'язки працівників, організаційна структура виконавчої дирекції тощо) – кредитна спілка як фінансовий кооператив мало чим відрізняється від інших фінансових установ.

Головні відмінності кредитних кооперативів від інших фінансових установ подано у табл. 2.

Таблиця 2. Головні відмінності кредитних кооперативів від інших фінансових установ

Ознака	Кредитні кооперативи	Інші фінансові установи
Соціальні цілі	Фінансова взаємодопомога, економічний самозахист на ринку фінансових послуг	Немає
Економічні цілі	Скорочення витрат членів на отримання фінансових послуг, створення умов членам для накопичення заощаджень та збереження їх від інфляції	Отримання прибутку власниками від надання фінансових послуг клієнтам
Статус	Неприбуткова організація	Підприємницька організація
Організаційна форма	Кооператив	Господарське товариство (акціонерне, з обмеженою відповідальністю тощо), приватна фірма
Управління	Демократичне. Кожен член має право одного голосу, незалежно від суми його вкладу	Управління (кількість голосів) пропорційна частці в статутному капіталі

Власники	Всі члени, незалежно від часу вступу. Кількість власників не є фіксованою чи обмеженою. Відкрите членство з тенденцією до постійного зростання	Засновники та акціонери. Кількість фіксується у момент заснування та обмежується певною величиною. Існує тенденція до скорочення
Клієнти	Виключно члени-власники кредитного ко-оперативу	Переважно особи, що не є власниками фінансової установи
Види послуг, що надаються	Всі види фінансових послуг, додаткові нефінансові послуги	Всі види фінансових послуг, окремі нефінансові послуги
Законодавче регулювання	Кооперативне чи (та) спеціальне законодавство (про фінансові установи)	Підприємницьке чи (та) спеціальне законодавство (про фінансові установи)
Державна підтримка	У вигляді звільнення від податків, пільгових кредитів тощо	Як правило, лише у вигляді створення сприятливого законодавчого середовища
Державний нагляд	Окремою державною агенцією або окремим підрозділом міністерства Фінансів чи Центрального банку	Центральним банком або окремою державною агенцією

Таким чином, аналіз організаційної, економічної та соціальної сторони кредитно-кооперативних організацій дає підстави розглядати кредитні спілки як неприбуткові громадсько-господарські організації економічного самозахисту населення, покликані не на отримання прибутку, а на скорочення витрат своїх членів на споживчі чи виробничі потреби [9].

Література

1. Витанович І. Історія українського кооперативного руху [Текст] // І. Витанович. – Нью-Йорк: Товариство української кооперації, 1964. – 624 с.
2. Гончаренко В. Про кредитну кооперацію [Текст] / В. Гончаренко // Економіка України. – 2000. – № 4. – С. 25.
3. Гончаренко В. Неприбуткова економічна природа кредитних спілок та кооперативних банків: теорія і практика [Текст] / В. Гончаренко // Вісник НБУ. – 2002. – № 5. – С. 31.
4. Жид Ш. Общества потребителей [Текст] // Б-ка кооператора / Под ред. Е. Ленской. – М.: Изд-во Московского союза потребительных обществ, 1917. – 89 с.
5. Бабенко С. Г. Історія кооперативного руху [Текст] : підруч. для вузів // С. Г. Бабенко, С. Д. Гелей, Я. Л. Гончарук та ін. – Укоопспілка, Львівська комерційна академія.– Львів: Інститут українознавства НАНУ, 1995. – 410 с.
6. Анциферов А. Н. Кооперативный кредит и кооперативные банки [Текст] // А. Н. Анциферов. – Харьков: Изд-во «Союз» Харьковского кредитного союза кооперативов, 1919. – 168 с.
7. Якоб Е. Хозяйственная теория кооперации [Текст] / Е. Якоб. – М. 1919. – С. 11.
8. Туган-Барановський М. И. Социальные основы кооперации [Текст] / М. И. Туган-Барановський / Предисл., коммент. Л. А. Булочникова и др. – М.: Экономика, 1989. – 100 с.
9. Слав'юк Р. Кооперативні кредитні установи у фінансовому забезпеченні розвитку аграрного бізнесу [Текст] / Р. Слав'юк // Фінанси України. – 2000. – № 2 (50). – С. 96–103.
10. Гончаренко В. Неприбуткова економічна природа кредитних спілок та кооперативних банків: теорія і практика [Текст] / В. Гончаренко // Вісник НБУ. – 2002. – № 5. – С. 31.